

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Якимчук Оксани Іванівни «ФІЛОСОФСЬКА РЕФЛЕКСІЯ СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ»,

**подану на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук
зі спеціальності 09.00.10 – філософія освіти**

Актуальність теми дослідження. Сьогодні, коли Україна перебуває в епіцентрі глобального цивілізаційного зіткнення, питання освіти виходить далеко за межі суто педагогічних чи організаційних проблем, набуваючи статусу однієї з фундаментальних умов можливості самого буття української державності та її суб'єктності. У ситуації радикальної дестабілізації традиційних форм освітньої політики, а також «консервування» застарілих освітніх моделей, саме освіта має стати тим простором, у якому відбувається конституювання спільного смислового горизонту національного існування.

Дисертаційне дослідження О. І. Якимчук переконливо демонструє, що тривала криза української державності, значною мірою, зумовлена відсутністю послідовної стратегії в освітній сфері. Протягом десятиліть, освітня політика розвивалася, переважно, в режимі реагування на зовнішні виклики в межах інерційності радянських / пострадянських моделей, не спираючись на чітку національну аксіологічну основу. Унаслідок цього, домінуючі освітні практики не змогли остаточно сформуванати національного суб'єкта, здатного до відповідального самовизначення в умовах цивілізаційної невизначеності.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій. Робота О. І. Якимчук ґрунтується на солідному методологічному та теоретичному фундаменті. Дослідниця демонструє високий рівень володіння філософською методологією та звертається до феноменологічної редукції, герменевтичного аналізу, системного підходу та інших методів. Обґрунтованість отриманих

результатів підтверджується ретельним аналізом широкого кола джерел, зокрема фундаментальних праць філософсько-освітнього блоку, а також новітніх документів міжнародних організацій і нормативно-правових актів Міністерства освіти і науки України.

Особливої уваги заслуговує здатність авторки поєднувати високий рівень філософської абстракції з аналізом конкретних кейсів освітньої політики. Це дає підстави стверджувати, що висновки дисертації є не лише теоретично виваженими, а й емпірично верифікованими в контексті реальних трансформацій української системи освіти.

Аналіз роботи. Дослідження складається зі вступу, шести розділів, висновків та списку використаних джерел, який налічує 347 найменувань. Варто зупинитися на окремих моментах, які становлять беззаперечну перевагу дослідження.

Перший розділ дисертації присвячено визначенню підвалин, з яких виводиться національна система освіти. Авторка переконливо обґрунтовує доцільність застосування стратегії «міжцивілізаційного діалогу» та «культуроцентричної парадигми». Вона детально аналізує інструменти соціальної онтології, що дає змогу розглядати освітню систему як складну самоорганізовану мережу, невід'ємну частину державного організму. Звертаючись до формотворчих чинників національної системи освіти у глобальному історичному контексті, авторка слушно зауважує, що «зміст національної системи освіти передбачає поєднання інституційних та неінституційних чинників, співвідношення яких детермінується культурним, соціально-економічним, духовним та політичним становищем конкретної країни» (с. 33). Спираючись на досвід таких країн, як Велика Британія, Німеччина та Франція, дисертантка увиразнює механізми взаємозв'язку між становленням нації, розвитком національної культури та формуванням національної системи освіти. Натомість, у процесі державотворення України спостерігався послідовний розрив цих детермінант. Як зазначає авторка, «імперська політика царської влади та радянського керівництва була спрямована на перепрограмування етнонаціональної ідентичності українців шляхом

денаціоналізації та русифікації освіти, створення несприятливих умов для розвитку української мови» (с. 59). Подібні фактори супроводжували як процес державотворення, так і розвиток системи освіти України протягом тривалого часу.

Другий розділ дисертації О. І. Якимчук присвячено комплексному філософсько-історичному аналізу суперечливого процесу становлення національної системи освіти України в умовах пострадянської трансформації. Авторка послідовно розглядає радянську спадщину як системне явище, що поєднувало ідеологізацію, надмірну централізацію, денаціоналізацію та мілітаризацію освітнього процесу, а також аналізує спроби подолання цих явищ у перші десятиліття незалежності.

Особливої уваги заслуговує глибокий аналіз ідеологізації та денаціоналізації освіти в УРСР. Дослідниця слушно підкреслює, що «держава мала відповідати етнолінгвонаціональній уявній більшості, тобто формувати населення відповідно до уявлень владних еліт» (с. 84), а Академія педагогічних наук СРСР виступала інструментом тотального контролю над змістом освіти та підпорядкування національних педагогічних традицій єдиній ідеологічній основі. Важливим є висновок про те, що суспільні дисципліни перетворилися на головний канал ідеологічного впливу, а філософія була редукована до «служниці влади».

У підрозділі 2.2 переконливо розкрито діалектичність суперечностей в освітній політиці перших років незалежності. Авторка фіксує спробу замінити одну тотальну ідеологію іншою через концепцію «наукового націоналізму» та обґрунтовано показує, чому наукова спільнота відхилила цей проект, відстоюючи принцип плюралізму та зв'язок зі світовою філософською і політологічною думкою.

У підрозділі 2.3 ґрунтовно проаналізовано суперечливий характер «європеїзації» української освіти. Дослідниця коректно підмічає та негативно маркує як некритичне копіювання європейських стандартів, так і ризики «вимивання» інтелектуального потенціалу, водночас, відзначаючи позитивну роль міжнародних фондів у збереженні наукового потенціалу країни.

Третій розділ дисертації присвячений аналізу ключових стратегічних документів, що визначали вектор розвитку української освіти у перші десятиліття незалежності: Державної національної програми «Освіта (Україна ХХІ століття)» та Національної доктрини розвитку освіти України у ХХІ столітті. Такий аналіз дав змогу розкрити політичні, економічні та соціокультурні передумови створення Державної національної програми, показавши, як розпад СРСР і становлення української державності зумовили необхідність кардинальної зміни освітньої парадигми. Особливої уваги заслуговує аналіз філософської складової Програми «Освіта», яка вперше проголосила людину «найвищою цінністю нації» та окреслила перехід від тоталітарної моделі до моделі демократичної, гуманістичної та національно спрямованої освіти. Дослідниця слушно зазначає, що ця програма «заклала початок для рішучих змін» і визначила три магістральні завдання реформи: зміцнення національної системи освіти, її адаптацію до ринкових і демократичних перетворень, та входження у європейський освітній простір.

У підрозділі, присвяченому Національній доктрині 2002 року, авторка здійснює змістовний порівняльний аналіз цих двох документів. Вона підкреслює, що основна мета Доктрини вибудовується довкола «філософії людини», що вона розглядає освіту як «стратегічний ресурс розвитку цивілізації» та інструмент формування «гармонійної, всебічно розвиненої, самодостатньої особистості». Важливим є висновок про те, що Доктрина вперше на державному рівні акцентувала увагу на питаннях рівного доступу до якісної освіти, демократизації управління та впровадження інформаційних технологій.

Прикметним у цьому розділі є також те, що дисертантка формулює наскрізну для всього дослідження тезу: в історичній ретроспективі українська система освіти страждала не стільки від хронічного недофінансування, скільки від неправильного розподілу коштів та відсутності ефективних механізмів їх спрямування. Зокрема, на с. 179 зазначається: «Потрібні не просто капіталовкладення для покращення умов навчання та виховання, оновлення шкільних приміщень, навчальних корпусів та

гуртожитків, необхідні принципово інші схеми фінансування освіти, такі як, наприклад, «бюджетування, орієнтоване на результат»».

Загалом у другому та третьому розділах здійснено глибоку ретроспективу історії української освітньої думки. Дисертантка не просто перелічує історичні етапи, а виявляє тяглість «українського освітнього коду». До прикладу, аналіз діяльності Острозької та Києво-Могилянської академій подано крізь призму формування європейського інтелектуального обличчя України. Авторці вдалося переконливо показати, що університетська автономія та академічні свободи були іманентними характеристиками вітчизняної освіти ще в домодерний період, що становить вагомий аргумент у сучасних дискусіях щодо реструктуризації закладів вищої освіти.

У четвертому розділі дисертації авторка аналізує складний та суперечливий період розвитку української освіти (2007–2016 рр.), що характеризувався як окремими здобутками, так і системними відступами від попередніх реформаторських намірів. Дисертантка послідовно та аргументовано розкриває динаміку освітньої політики цих часів показуючи, як політичні рішення та наступні зміни безпосередньо впливали на стан національної системи освіти.

Особливої наукової цінності розділу надає аналіз впровадження зовнішнього незалежного оцінювання, та приєднання України до Болонського процесу як найбільш системних і прогресивних реформ цього періоду. Водночас, авторка переконливо демонструє, що ці здобутки не були підкріплені відповідними змінами у сфері фінансування освіти, підготовки педагогічних кадрів та виховної роботи, що призвело до зростання розриву між системою освіти та ринком праці.

Критичний аналіз діяльності міністрів, здійснений у розділі, не лише фіксує деструктивні рішення (русифікація, посилення централізації, спроби згорання ЗНО, імітація реформ тощо), а й показує реакцію патріотичних сил та освітянської спільноти на ці процеси. Це надає розділу чіткості громадянської позиції.

Значну увагу приділено також аналізу проекту «Нова українська школа» як спроби системної відповіді на накопичені проблеми попередніх років. Як зазначає

дисертантка, «вже у першому підрозділі документу, де обґрунтовується необхідність змін в освіті, чітко окреслена мета даного проекту: зупинити негативні тенденції, перетворити українську школу на важіль соціальної рівності та згуртованості, економічного розвитку і конкурентоспроможності України» (с. 220). Авторка досить фахово порівнює українську реформу з досвідом Фінляндії, Канади та Швеції, що дозволяє глибше зрозуміти як сильні сторони, так і потенційні ризики вітчизняного проекту.

У п'ятому розділі дисертації Оксана Іванівна зосереджує увагу на філософсько-аксіологічному аналізі компетентнісного підходу як основи сучасної національної системи освіти, окремо зупиняючись на проблемі привабливості школи в умовах суспільної трансформації. Авторка послідовно обґрунтовує тезу про те, що перехід до компетентнісної парадигми передбачає насамперед формування цілісної єдності знань, компетенцій та цінностей, яка стає фундаментом особистісного й соціального розвитку.

Особливої наукової ваги розділу надає філософське осмислення категорії компетентності. Дисертантка переконливо демонструє, що компетентнісний підхід орієнтує освіту на формування людини, здатної до самостійного мислення, ціннісного самовизначення та відповідальної дії в умовах динамічного суспільства. Важливим є висновок про те, що знання, вміння та навички набувають повноцінного значення лише тоді, коли вони інтегровані в аксіологічну структуру особистості.

Значну увагу в розділі приділено проблемі привабливості школи як соціокультурного інституту. Авторка аргументовано доводить, що втрата школою привабливості для учнів, батьків і педагогів є однією з найгостріших проблем сучасної української освіти: «Школа втратила свій соціальний сенс і громадський авторитет, перетворившись на формальну установу, яка не задовольняє запитів дітей, батьків, педагогів і місцевих громад» (с. 299). У цьому контексті вона аналізує чинники, що визначають привабливість навчального закладу: чіткість місії, якість змісту освіти, застосування інноваційно-гуманістичних технологій, рівень

професіоналізму вчителя та ефективність державно-громадського управління тощо. Особливо цінним є акцент на ролі вчителя як ключового суб'єкта, від якого значною мірою залежить як привабливість школи, так і успішність впровадження компетентнісного підходу.

У шостому розділі авторка зосереджує увагу на трьох ключових напрямках, що визначають концептуальну складову дослідження: збереженні та розвитку освітнього капіталу в умовах військової агресії, філософському осмисленні розвитку освіти крізь призму Індустрій 4.0 та 5.0, а також трансверсальному повороті як модернізаційному виклику для вітчизняної освітньої системи. Авторка зазначає: «Умови війни, в яких опинилася наша країна, змушують задумуватися над тим, які стратегічні політики необхідно впроваджувати для того аби втримати освітню систему та не розсіяти потенціал її країни» (с. 311).

Дисертантка переконливо демонструє, що втрата освітнього капіталу внаслідок вимушеної міграції та руйнування інфраструктури становить не лише демографічну, а й цивілізаційну загрозу для України. Використовуючи концептуальний апарат П. Бурд'є, Якимчук О. І. розкриває чинники розмивання культурного та символічного капіталу, що безпосередньо впливає на здатність суспільства до самовідтворення та повоєнного відновлення.

Важливим здобутком розділу є філософсько-історичний аналіз промислових революцій та відповідних освітніх парадигм. Авторка послідовно простежує еволюцію від Індустрії 1.0 до 5.0, обґрунтовуючи необхідність переходу від прагматичної моделі Освіти 4.0 до людиноцентричної парадигми Освіти 5.0. Завдяки цьому, можна зробити висновок, що українська освіта повинна не лише адаптуватися до технологічних змін, а й ставати ініціатором гуманістичної трансформації суспільства.

У підрозділі, присвяченому трансверсальному повороту, дисертантка аргументовано доводить необхідність переорієнтації освітнього процесу від вузькоспеціалізованих знань до формування гнучких, міждисциплінарних компетентностей: «Трансверсальний поворот в філософії освіти XXI століття є

значимою зміною в парадигмі освіти. Він передбачає принциповий відхід від дисциплінарно орієнтованих, традиційних підходів та перехід до зміщення акцентів на більш цілісному, міждисциплінарному та контекстуальному аспектах» (с.343). Це дає змогу краще відповідати запитам сучасного ринку праці та потребам особистісного розвитку.

Дискусійні питання та конструктивні зауваження. Висока наукова якість роботи не виключає можливості для дискусії, що є природним для дослідження такого рівня:

По-перше, дисертантка переконливо обґрунтовує важливість державно-громадського управління як одного з ключових чинників підвищення привабливості школи та відновлення її соціального сенсу. Водночас, у контексті воєнного стану та тривалої кризи інститутів громадянського суспільства, постає низка суттєвих питань щодо реальної дієвості цього принципу. Чи не є на сьогоднішній день державно-громадське управління в системі загальної середньої освіти значною мірою формальним і декларативним?

Поряд з цим, на практиці ми спостерігаємо посилення централізаційних тенденцій, за яких ключові рішення щодо змісту освіти, кадрової політики, фінансування та навіть організації освітнього процесу ухвалюються на рівні центральних органів виконавчої влади, тоді як роль батьківських колективів, піклувальних рад та місцевих громад часто зводиться до дорадчих або символічних функцій. У зв'язку з цим виникає ще й питання щодо того, які конкретні механізми законодавчі, інституційні, фінансові чи культурно-освітні авторка вважає необхідними для того, щоб державно-громадське управління набуло реального змісту, а не залишалось лише проголошеною нормою? Зокрема, чи можливе, на її думку, надання органам державно-громадського управління ширших повноважень у питаннях розподілу освітньої субвенції, кадрових призначень та визначення стратегії розвитку закладу, і як це поєднати з необхідністю збереження єдиного освітнього простору в умовах воєнного часу та повоєнного відновлення?

По-друге, дисертантка слушно акцентує увагу на тому, що «розвиток національної системи освіти безпосередньо корелюється з державотворчими та націєтворчими процесами. Характер та особливості національної системи освіти детермінуються історичними, культурно-ментальними, соціально-економічними та іншими чинниками» (с. 80), а також зупиняється на державотворчій місії університетів. Це провокує питання, яким чином в ході процесів оптимізації та укрупнення закладів вищої освіти чи впровадження нових класифікаторів спеціальностей, можна витримувати баланс між адміністративною доцільністю та збереженням академічної самобутності? А також, було б добре почути міркування авторки щодо того, як у процесі неминучої реструктуризації мережі закладів вищої освіти, зберегти унікальні наукові школи, що є носіями того самого «наукового капіталу», про який ідеться у п'ятому розділі.

По-третє, у тексті активно використовуються поняття «компетентнісний підхід» та «освітні траєкторії». Водночас, ґрунтуючись на засадах філософії, було б доцільно ширше окремі поняття. та не допускати ризики так званої семантичної ерозії, за якої тлумачення ключових понять виводиться однобоко (подекуди, з площини педагогічної теорії). Чи не призводить надмірна орієнтація на термінологію «ринку освітніх послуг» до поступової втрати класичного ідеалу пайдейї з її формуванням душі та особистості? На нашу думку, більш детальний аналіз етимологічних і смислових змістів міг би посилити критичну складову роботи та зробити очевиднішим розуміння, а відтак і вихід в площину формування національної ідеї.

Наукове та практичне значення результатів дослідження. Наукова цінність дисертації полягає у створенні цілісної філософської концепції національної освіти як чинника державотворення. Практичне значення результатів є незаперечним, а основні положення роботи цілком можуть бути використані при розробці стратегій розвитку вищої освіти, підготовці нових стандартів, а також у процесі реформування управлінських структур в освітній галузі. Розроблені авторкою

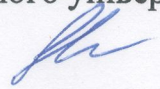
підходи до формування стійкості особистості, мають критичне значення для психологічного супроводу освітнього процесу в умовах воєнного стану.

Загальний висновок. Дисертаційна робота Якимчук Оксани Іванівни «Філософська рефлексія становлення національної системи освіти в контексті українського державотворення» є фундаментальним науковим дослідженням, у якому розв'язано важливу наукову проблему філософського обґрунтування освітніх трансформацій як стратегічного ресурсу української держави.

Робота написана на високому теоретичному рівні, характеризується науковою новизною, методологічною строгістю та беззаперечною практичною значущістю. Дисертація за своїм змістом, обсягом та рівнем наукової аргументації повністю відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора наук, а її авторка, **Якимчук Оксана Іванівна**, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора **філософських наук** зі спеціальності **09.00.10 – філософія освіти**.

Офіційний опонент:

доктор філософських наук, професор
завідувачка кафедри філософії
імені професора М.Д. Култаєвої
Харківського національного педагогічного університету
імені Г.С. Сковороди

Наталія РАДІОНОВА

